

לימוד תורה ומצוות מלחמה

הרב דוד חי הכהן

נדרשנו לשאלה המנקרת היום בחלל שומרי התורה ומאמיני קדושת לימודה: האם חובת לימוד התורה דוחה את מצוות ההגנה על ישראל - מצווה אשר עוסקת בפיקוח נפש של ציבור שלם, אלפים ורבבות מבני ישראל הקדושים בהיותם עם ד' ? ישנה נטייה לפטור באופן גורף כל לומד תורה, בהסתמך על שלושה מקורות עיקריים בדברי חז"ל.

א. דברי הגמרא בבא בתרא (ח ע"א) הפוטרת בני תורה מתשלום מס המיועד לצורכי ביטחון העיר, משום "רבנן לא צריכי נטירותא", והגמרא בסוטה (כא ע"א) דתורה מגנא ומצלא (פירוש: חכמי תורה אינם זקוקים לשמירה, שהתורה מגינה ומצילה מסכנות).

ב. חז"ל מלמדים אותנו כי לעומת דוד המלך שיצא להילחם באויבים, אסא המלך שרדף אחרי הכושים שפלשו לארץ, ויהושפט מלך יהודה שאמר שאין לו כוח להילחם ולרדוף, אלא אמר שירת הלל ותפילה וד' הושיעם, ואילו חזקיה המלך אמר אין לי כוח להילחם ולרדוף ולומר שירת הלל, אלא אני ישן על מיטתי והקב"ה מכה את אויבי. ועשה הקב"ה את רצונו, שלח מלאך והיכה את כל מחנה סנחריב בלילה אחד. ונאמר בגמרא (סנהדרין צד ע"ב) על הפסוק בישעיה "וְחָבַל עַל מַפְנֵי שֹׁמֵן" - חובל עול של סנחריב מפני לימוד התורה, שנעשה לאור נרות השמן שסיפק חזקיה ללומדי התורה. ומכאן שלימוד עדיף על יציאה לצבא.

ג. בזמן המרד שגרם לחורבן הבית השני, יצא מירושלים רבן יוחנן בן זכאי וביקש מהקיסר הרומי את יבנה וחכמיה. הוא לא ביקש עצמאות מדינית זעירה והצלת המקדש. הרי שלימוד התורה עדיף על שלטון ישראל בארץ, ואפילו על בניין בית המקדש. ישנן ראיות נוספות, אך אלה שמנתי נחשבות לעיקריות שבהן ולכן נסתפק בהתייחסות אליהן.

נענה סעיף אחר סעיף:

א. לימוד תורה מול יציאה למלחמה

האם לימוד התורה פוטר מהשתדלות בהגנה, בהיותו מגן בזכות עצמו, ומפני שהוא שקול כנגד כל המצוות?

ראשית, יש לדעת כי מצוות מלחמה על ארץ ישראל ועל הגנת עם ישראל היא מצווה מן התורה. מצווה זו כתובה במשנה בפרק השמיני ממסכת סוטה, ועליה נאמר "במלחמת מצווה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". דברי המשנה נפסקו להלכה ברמב"ם (הל' מלכים פ"ז ה"ד). ונחלקו הרדב"ז והחנינון (רדב"ז על הרמב"ם הנזכר, והחנינון מצווה תקכו) האם נשים חייבות ממש לצאת למלחמת מצווה אורק לעזור למלחמה. אך לגבי גברים אין חולק שכולם חייבים במצווה זו.

וכאן אנו מגיעים לשאלה, האם לימוד תורה פוטר מקיום מצוות. נאמר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) שרבי שמעון בר יוחאי לא קרא קריאת שמע. נראה כי חכמים הבינו את שיטת רשב"י על פי דבריו בגמרא (ברכות לה ע"ב) שאם אדם יעסוק בחרישה, זריעה, וקצירה ולא יהיה לו פנאי לעסוק בתורה - "תורה מה תהא עליה?". הירושלמי שואל על דרכו של רשב"י, האם רשב"י לא ישב בסוכה ולא נטל לולב? וכי אינו יודע שלומד תורה שאינו מקיים מצוות אין ערך ללימוד תורתו? ועונה הירושלמי שבוודאי רשב"י שמר את כל המצוות, אבל לדעתו מצוות קריאת שמע כלולה בלימוד תורה, ולכן מי שלומד תורה ללא הפסקה פטור מקריאת שמע, אבל איננו פטור משום מצווה אחרת.

עתה נתייחס לשאלה שנזכרה בפתיחה, הרי התורה בכוחה להגן ולהציל. ועל כך נשיב בשאלה, מדוע רבי שמעון זיע"א, שאין חקר לתורתו שאפילו מלאכי שמיים באו לשומעה, ברח מפני הרומאים בשעת הגזירה? הרי התורה מצילה! על כורחנו יש לומר שחובה על כל אדם לשמור על ביטחונו, ובוודאי על ביטחון כלל ישראל, שהוא מצווה דאורייתא של רבים ואין חקר לגודלה, ואפילו תהיה תורתו כתורת רשב"י. אמנם רשב"י ברח ולא נלחם, מפני שאז הייתה מפלת צבא בר כוכבא בגלל גאוותו וכפירתו, וברור היה שבדרך הטבע אין אפשרות למלחמה. אבל הטענה שבשעת סכנה התורה מגינה אינה עומדת במבחן, שהרי רשב"י גדול העולם ברח מפני הרומאים. וכבר ראינו מקדמוניו שאין סומכים על הנס בשעת סכנה, וכהוראת הגמרא במסכת שבת (לב ע"א). וכן ראינו שיעקב אבינו בשעת הסכנה הכין את עצמו למאבק בעשו - לדורון בדרך שלום, לתפילה לבוראנו צור ישראל וגואלו, אך גם למלחמה.

מצאנו ברש"י (יהושע ז', י) שכאשר הפסידו ישראל במלחמת העי ויהושע בא בטענה אל ד', ענה לו ד': "עמדת במחנה ולא יצאת עמהם, ואני אמרתי 'אשר יוציאם'... אם תלך אתה לפניהם - יצליחו, ואם לאו - לא יצליחו". ובאמת במלחמה הבאה נאמר "ויהושע לא השיב ידו אשר נטה בכידון עד אשר החרים את כל יושבי העי" (יהושע ח', כו). והרי יהושע היה גדול לומדי התורה, שלו מסר משה רבנו את התורה כולה, ואמר לו ד' שהיה עליו לצאת למלחמה בעצמו. אומנם יש להזכיר שבגמרא במגילה (ג ע"א) ובסנהדרין (מד ע"ב) נאמר כי המלאך הוכיח את יהושע על ביטול התורה בלילה, כשאין נלחמים. כלומר שבזמן מלחמה יש על תלמידי חכמים להילחם, אבל אין היתר לבטל תורה בזמן שיש רגיעה. כך שלמסקנה אין מקום לטענה כי אף אם יש צורך בחיילים וחייבים לצאת למלחמה, אפשר לבטל את מצוות המלחמה ולימוד התורה יגן.

על זה יש להוסיף הסתייגות על פי דברי הגמרא במכות (י ע"א) על הפסוק (תהלים קכ"ב, ב) "עֲמֻדוֹת הַיּוֹ רִגְלֵינוּ בַּשַּׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם" - מי גרם ליואב לנצח בצבא - תורתו של דוד בירושלים; מי גרם לדוד ללמוד תורה בירושלים - עמידת יואב במלחמה. הרי שאם יש מי שיצא לצבא ואפשר להסתפק בחיילים אלו, אין לגייס בני תורה משום הטענה המפורסמת של שותפות בנטל. אין לבטל תורה אם אין הכרח לכך! שותפות בנטל אינה טענה שבגללה יש היתר לגייס תלמידי חכמים.

ב. חזקיהו המלך

כדי להבין את דרכו של חזקיהו, שביקש מד' שיעשה לו נס ויכה את אויביו וד' הסכים בעדו, נעיין בדברי הזוהר. הזוהר הקדוש מפרש את הפסוק בתהלים (מ"ט, ו) "למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני": אם אדם נזהר מעבירות קלות שדש בעקביו, לא יצטרך לירא בימי רע. ואומר הזוהר כי דוד המלך היה נזהר מאוד מעוונות אלו, ולכן ביקש מהקב"ה שייתן לו להכות את אויביו בעצמו. אסא, שנזהר פחות מדוד, ידע שלא יוכל להכותם בעצמו וביקש מהקב"ה שהוא רק ירדוף, ונתן לו ד' יתברך את בקשתו. יהושפט, שנזהר עוד פחות, חש לבקש לרדוף שמא לא יעמדו לו זכויותיו, וביקש להסתפק בתפילת הלל ובזכות זו ייושע, וגם לו נעתר ד' ועשה בקשתו. חזקיהו, שנזהר פחות מכולם, ידע שאין לו זכות שתגן עליו במה שיעשה, ולכן הסתפק בלימוד תורה, ובשעת דחק זו נענה לו ד' יתברך. הרי שמדרגת חזקיהו פחותה ממדרגת דוד המלך שנלחם בעצמו. ובפירוש אמרו חז"ל (ברכות י"ב) שאמר הקב"ה לחזקיהו שהצלת ירושלים אינה בזכותו אלא בזכות דוד, כנאמר (ישעיהו ל"ז, לה) "וגנתי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי". ועל כך אמר חזקיהו "הנה לשלום מר לי מר", שאפילו השלום לא היה בזכותו, למרות ריבוי התורה העצום שהיה בימיו.

ג. רבן יוחנן בן זכאי

מובא במדרש איכה רבה (פרשה א אות לא) כי בזמן המלחמה ברומאים, כשהייתה ירושלים במצור, יצא רבן יוחנן בן זכאי לשוק וראה אנשים שולקים את התבן ושותים את מימיו כדי להשקיט את רעבונם. אמר: בני אדם רעבים במצב קשה כל כך לא יוכלו לנצח את הרומאים. ואז חיפש דרך לצאת מירושלים ולהציל לפחות את התורה לישראל. ומכאן שכל זמן שחשב כי יש אפשרות לנצח את הרומאים, לא ויתר על הניסיון להציל את הארץ ואת ישראל מידי הרומאים. רק כאשר הבין כי אפסה תקווה החליט לצאת מירושלים. עוד מובא במסכת גיטין (נו ע"ב) כי כאשר אמר לו הקיסר שיבקש בקשה, ביקש את יבנה וחכמיה ולא את הצלת ירושלים והמקדש, כיוון שחשב כי בקשה זו לא תתקבל. ואומרת הגמרא כי רבי עקיבא אמר עליו שזו הייתה טעות שבאה בגזרת שמייים, אבל רבן יוחנן בן זכאי לא צדק בויותר על ירושלים למען התורה.

ד. העוסקים בתורה יוצאים למלחמה - מקורות מהתנ"ך

עתה נביא מקורות אחדים המלמדים כי גם העוסקים בתורה ראוי שיילחמו להגנת ישראל כאשר השעה נצרכת לכך.

לכאורה ניתן להקשות מדברי הגמרא בנדרים האומרת שאברהם אבינו נענש על שלקח תלמידי חכמים למלחמה, על פי הכתוב "וירק את חניכיו" (בראשית י"ד, יד). אבל יש לדחות שמלחמה להצלת לוט, שכפר בתורת אברהם ובדרך ד' ואיננו מזרע אברהם, איננה מלחמת מצווה. וראיה על כך ממלחמת עמלק, שבה ציווה משה רבנו את יהושע "בחר לנו אנשים

וצא הלחם בעמלק" (שמות י"ז, ט), ורש"י במקום פירש: "גיבורים ויראי חטא, שתהיה זכותם מסייעתם". ובמלחמת מדין (במדבר ל"א, ג) נאמר ע"י משה לישראל "החלצו מאתכם אנשים לצבא", וכתב שם רש"י: "אנשים צדיקים". במלחמה על יריחו, יהושע גדול חכמי ישראל נלחם בעצמו. ומה שהמלאך תבע ממנו מדוע ביטלו תורה בלילה (מגילה ג ע"א), כתב רש"י שם שהרי בלילה לא נלחמים ויש זמן ללמוד, ומכאן שבשעת מלחמה אין דרישה מתלמידי חכמים מדוע ביטלו תורה. וכך היה בימי דוד, שכל המצביאים במלחמותיו היו גדולי תורה. בין גדולי הצדיקים והלמדנים היה בניהו בן יהוידע, והוא נמנה (בשמואל ב כ"ג) עם גדולי הגיבורים, ובימי שלמה היה שר הצבא.

כנגד דברינו יש להביא לכאורה ראייה נגדית מדברי הימים (א, י"ב), שם נמנים אנשי החיל מכל שבטי ישראל שבאו באלפיהם להמליך את דוד, ומשבט יששכר שבט לומדי התורה באו מאתיים, והם מצוינים כיודעי בינה, לא כאחרים שעליהם נאמר נושאי צינה ורומח. ואולי ניתן לומר כי שם היו לישראל רבבות לוחמים, ולא נצרכו לקחת חיילים משבט יששכר. ואפשר להביא ראייה לכך משירת דבורה (שופטים פרק ה'), שם נאמר לשבחו של יששכר "ויששכר כן ברק בעמק שלח ברגליו", וידוע שברק היה המפקד הצבאי. אם כן כאשר השבטים ישבו בין המשפטיים, פוסחים על הסעיפים, נאלץ שבט יששכר לצאת עם ברק לגאולת ישראל מיד צר. ואחרי ראיות אלו מהתנ"ך, יש ראייה חזקה מתפילת 'על הניסים' בחנוכה, בה נאמר "מסרת גיבורים ביד חלשים... וזדים ביד עוסקי תורתך", מכאן שעוסקי התורה נלחמו בזדים.

ה. מדברי רבותינו הראשונים והאחרונים

נוסיף עוד מקורות אחדים מדברי קדמונינו עטרו ראשינו, ראשונים ואחרונים.

הרמב"ם באגרת לקהל מרסיליא כתב שזאת איבדה מלכותינו (ההתעסקות בדברי הבל של חוזים בכוכבים), שדימו בחוכמות הגויים שהם חוכמות מפוארות, ולא נתעסקו **בלמידת מלחמה** וכיבוש ארצות. אם כך, הרמב"ם מצדד בלימוד ואימון צבא, ולא רק בלימוד תורה שבועדאי היא רוח אפיו.

רס"ג באמונות ודעות (מאמר "פט"ו): מי שאומר שבטח בד' ללא השתדלות בענייני עולם הזה, הוא דעה זרה. שאם כן יבטח בד' בענייני עולם הבא ולא יעשה מצוות.

רלב"ג (בפירושו ליהושע פ"ח תועלת יד): לזאת הסיבה (שראו להשתדל בכל יכולתו) סידר יהושע במלחמה עם העי כל אלו התחבולות הנפלאות.

עקדת יצחק (פרשת וישלח שער כו): אדם צריך להחזיק עצמו כבינוני, ולכן צריך להחזיק בשני עניינים: א' לכוון מעשיו לרצון ד'. ב' שיעשה עד מקום שידו מגעת, ויקווה שמעשיו יועילו רק בחפץ האלוקי.

הר"ן (ספר הדרשות בתחילת הדרוש העשירי): על המנהג הזה נהגו האבות הקדושים בכל עסקיהם, הגם שהיו מושגחים מאת ד' יתברך ומובטחים מעל ידו. כי ראו שהרישול **והרפיון במה שבידם להיעזר הוא חטא עצום בידם**.

רדב"ז (שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תשנב): תלמידי חכמים שפוחדים בשעת סכנה מראים שהם צריכים שמירה, ולכן חייבים להשתתף במניעתה (וידוע כי כאשר היו יריות טילים בנהריה ובאשדוד, תלמידי ישיבות עברו למקום אחר).

רד"ק (פירוש לשמואל ב כ"ג, כ): אף על פי שבניהו בן יהוידע כהן ואסור להיטמא למתים, כשציווה הקב"ה להילחם בשבעת הגויים ובאומות המצרות לישראל לא חילק בין כוהנים לישראל.

חתם סופר (חידושים לבבא בתרא ח ע"א): מה שתלמידי חכמים פטורים ממס השתתפות בבניין חומה לעיר - זה בגלות, אבל לשמור על המדינה של ישראל כמו שמקובל בכל מדינות גם תלמיד חכם חייב (עיין בספר שבט נחלתו שהאריך בבירור שתי הדעות הנזכרות).

הרב זין (במאמר על גיוס בני ישיבות): כלום מותר לסמוך על הנס במקום של סכנת נפשות ממש, לומר שחכמים אינם צריכים שמירה?! חברון של תרפ"ט תוכיח. כלום לא נפלו לפני בני עוולה צעירים קדושים וטהורים? מה שאמרו חכמים על זמנים רגילים, מה זה עניין לסכנת נפשות ולחובה של מלחמת מצווה? הגיעו בעצמכם: יצאה הוראה להדביק על שמשות בד או נייר משום סכנת ההפצצה. כלום יעלה על הדעת שתלמידי חכמים לא יעשו זאת בטענה שהם אינם צריכים שמירה? ולמה עזבו תלמידי חכמים את שכונות הספר הנפגעות מיריות צלפים, ולא השתמשו בסגולה זו שהם לא צריכים שמירה?

הרב אלישיב: ביישובי הספר שקיימת תורנות של שמירה, נראה לי שאינם פטורים. כי מה שכתוב בגמרא זה כשאין פיקוח נפש.

עוד נזכיר מגדולי הדורות הקודמים את דברי **הנחלת דוד** לגאון ממניסק בספרו (דרשות נחלת דוד דרוש א אות מח): "גם בהיות ישראל על אדמתם... כאשר היה במלחמותיו של דוד המלך ע"ה, אז יהיה יותר נעלה על מלחמתו של חזקיהו שהיה ע"י מלאך ד' לבדו ולא חלו בה ידים".

וכך כתב הרב אליהו מקאליש בספרו **יד אליהו** (חלק הפסקים סי' מא כז ע"א): "מפני שהיה מלחמת מצווה **הותר לבטל תלמוד תורה**, דלמלחמה הוצרכו אנשים צדיקים שאינם מתייראים מעבירות שבידם. ומצינו שהלכו למלחמה תלמידי חכמים הרבה, כמו שמבואר בפסוקים לרוב".

הרב חיים דוד הלוי זצ"ל (שו"ת עשה לך רב ח"א סי' כא): הדרישה שתלמידי חכמים ישרתו בצבא נובעת מהסתכלות על התורה כלימוד מקצועי, ואיננה יודעת שתלמידי חכמים לומדים תורה מפני ערכה העצום לקיום האומה וכוחה הסגולי לשמירה על ביטחון ישראל. ואין שום דמיון בין לומדי תורה לסטודנטים בכל תחום מדעי שהוא, שמלבד תועלתו החומרית הפרטית אין בו שום מעלה רוחנית כלשהי.

לעומתו כתב **הרב הרצוג זצ"ל** (משואה ליצחק ח"א עמ' 249, מובא בספר 'שבט נחלתו') שדברי הרמב"ם על השוואת תלמידי חכמים לשבט לוי היא רק לעניין המעלה והכבוד הראוי להם, אך אין בזה שום פטור הלכתי.

וכן כתב הרב קאפח זצ"ל (תשובות הרב יוסף קאפח תשובה 688, מובא בספר 'שבט נחלתו') שדברי הרמב"ם הזכירו כל באי עולם ולא דווקא ישראל, ובוודאי שאין בזה הלכה, כי מה לגויים וללימוד תורה.

להשלמת הדברים כדאי לעיין בספר "שבט נחלתו" להר"ר בנימין טבדי שליט"א שהרחיב ודן רבות בסוגיה זו. שם הביא את דברי החזון איש, שאומר כי אם תהיה עיר שכל יושביה תלמידי חכמים, האם יעלה על הדעת שלא יחייבו אחדים מהם לשמור על העיר?! ולדעתו כל דברי חז"ל שפטרו לומדי תורה ממיסים וחובות אחרים היא רק כדי שישאל יכבדו לומדי תורה, ולא התכוונו שאינם צריכים שמירה והגנה.

לסיכום הדברים אזכיר את דברי מורנו הגדול הרצי"ה זצ"ל, שהם פשוטים וברורים וישרים למבקשי אמת.

א' כלל גדול בתורה שאין מבטלים תלמוד מפני מצווה שיכולה להיעשות על ידי אחרים.

ב' מצוות מלחמה היא מצווה גדולה שגם לומדי תורה חייבים בה, ולכן אין הם מבקשים פטור אלא דחיית שירות.

ג' כשם שרופא מוסמך לקבוע אם ישנה סכנת נפשות, ועל פי קביעתו מותר לחלל שבת או לאכול ביום הכיפורים, כך ראשי הצבא הם המוסמכים לומר כי לא ניתן להגן על המדינה אם לא ישותפו גם הלומדים בצבא. וכל זמן שלדעתם אפשר לסדר את מצוות המלחמה ללא ביטול לומדי התורה, אין לבטלם לשם גיוס.

ד' יש לדעת בבירור כי חשיבותם של לומדי התורה לישראל היא עצומה, ועל כן יש למצות את כל האפשרויות על מנת לשמר את לימוד התורה, שהיא רוח אפינו. מתוך כך, הטענה שעל לומדי התורה להתגייס כדי שכולם יהיו שווים במשא ה"נטל" היא טענה שבה מחוסר הערכת התורה, ועל כן אין לקבל אותה.

לזאת יש להוסיף את דברי הנצי"ב בפירושו לתורה, כי בזמן ששלחו חיילים למלחמה הושיבו במקביל להם לומדי תורה, כדי שזכות התורה תסייע לחיילים בקרב. וזאת למדו ממלחמת מדין שבה נאמר "אלף למטה אלף למטה", פעמיים. ולמדו שעל כל אלף חיילים ייחדו אלף לומדים. כך שבכל אופן יש לשמור על הלומדים השוקדים על התורה גם בזמן מלחמה.

אחרי כל הדברים, קשה להבין מדוע לא דואגים האחראים על הצבא לאפשר לשומרי מצוות לשרת בצבא, כאשר ישנן יחידות מעורבות של גברים ונשים יחד, שזהו נגד המוסר בכלל ומצוות התורה במיוחד. אין שום הצדקה לתערובת זו, שהיא גם פוגעת קשות ביעילות הצבא, ומראה כאילו הניצחון והגנת העם והארץ אינם נמצאים בראש הסולם, אלא מטרות זרות המנסות לכפות תרבות זרה על עם ישראל, והן אינן מאפשרות לשומרי מצוות לקחת חלק בדבר פסול.

בטוחנו שאם פגם זה יתוקן נזכה כולנו לסייעתא דשמיא גדולה, וגם ההתנגדות לגיוס לצבא תפחת בהרבה.